




ARTICLES

Stanisław Siess-Krzyszowski
Uniwersytet Jagielloński
Centrum Badawcze *Bibliografii Polskiej* Estreicherów
stan.siess@uj.edu.pl
 0000-0002-4309-4268
<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2021.685>

Rozmowa Polaka z Włochem Łukasza Górnickiego. Przyczynek do historii edycji

Rozmowa Polaka z Włochem (A Discussion between a Pole and an Italian) – on the history of editions

Abstract: *Rozmowa Polaka z Włochem* (A Discussion between a Pole and an Italian) is one of the most important political works by Łukasz Górnicki. Written at the end of the 16th century, it was repeatedly reprinted from the 17th century until today. It is also a widely known example of Polish literary plagiarism: in 1616 *Rozmowa* was published by Jędrzej Suski as his own work. For a long time Suski edition was considered to be identical with the anonymous version of *Rozmowa* published *sine anno* and *sine loco*, but in 2008 Anna Sitkowska described the actual plagiarized version with the dedication letter signed by Suski himself. Moreover, typographical analyses of the anonymous version of *Rozmowa* indicate that it was in fact printed in 1630s, and thus it is not a first, but a third edition of the work. Determining the correct order of editions has significant consequences regarding textual history and criticism.

Key words: Łukasz Górnicki – Polish literature of the 16th century – Old Polish bibliography – Franz Schnellboltz – 17th century books printed in Toruń

Słowa kluczowe: Łukasz Górnicki – literatura polska XVI w. – bibliografia staropolska – Franciszek Schnellboltz – druki toruńskie XVII w.

Przez wiele lat uznawano, że anonimowa edycja dzieła Łukasza Górnickiego pod tytułem *Rozmowa Polaka z Wlochem* [sic] *O Wolnościach Y Prawach Polskich*¹, opublikowana bez miejsca i roku wydania, była plagiatem wydanym w 1616 r. przez Jędrzeja Suskiego, przemyskiego pisarza grodzkiego². Powielane od XIX w. nieporozumienie sprostowała ostatecznie Anna Sitkowa³, identyfikując w zbiorach Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego rzeczywistą edycję Suskiego (sygn. P. XVI. 19), czyli zdefektowany egzemplarz poprzedzony dedykacją dla Adama Konstantego Ostrońskiego, podpisaną (tak jak zanotował Józef Andrzej Załuski⁴): Andrzej Szuski z Rodstwa. Na fakt, że mamy tu do czynienia z dwoma niezależnymi wydaniem, wskazał również wcześniej Jakub Zdzisław Lichański, nie przytaczając jednak żadnych konkretnych informacji odnośnie egzemplarza i nie uzasadniając przyjętej chronologii edycji:

Szczerze udało się niżej podpisanemu odnaleźć autentyczne wydanie Suskiego [zapewne wspomniany wyżej egzemplarz z Biblioteki KUL – SSK]. Stwierdzić możemy, że posługiwał się on anonimowym wydaniem z końca XVI stulecia i że tekstu zasadniczego nie zmienił⁵.

Wynika z tego niezbitnie, że *Rozmowa* wydana bez miejsca i roku to nie edycja-plagiat Suskiego, lecz bliżej nieokreślone wydanie anonimowe. W polskich bibliotekach zachowało się dziewięć egzemplarzy tej anonimowej edycji. W katalogach bibliotecznych rok druku *Rozmowy* określany jest rozbieżnie: na koniec XVI w. określają go Biblioteka Ossolineum⁶ i Książnica Kopernikańska w Toruniu, na przełom XVI/XVII w. – Biblioteka Jagiellońska, na r. 1616 lub 1616? – Biblioteka Kórnicka, Biblioteka Gdańska PAN, Biblioteka Narodowa oraz Uniwersytecka w Warszawie. Podobne rozbieżności odnotowujemy w literaturze. Roman Pollak zapisał: „Tekst odtwarza anonimowe wydanie Suskiego [sic], które jest niewątpliwie pierwodrukiem z r. 1616”⁷, zaś wspo-

1 Ze względów księgoznawczych tytuły cytowanych wydań oraz dawne zapisy bibliograficzne podane są w pisowni niezmodyfikowanej.

2 O Suskim zob. M. Kuznierewicz-Mikś, *Suski Jędrzej h. Lubicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 46, Warszawa-Kraków 2009–2010, s. 57–58.

3 A. Sitkowa, *Wokół listów dedykacyjnych w edycjach Rozmowy Polaka z Wlochem Łukasza Górnickiego z 1616 roku*, „Rocznik Przemyski” 2008, t. 44, z. 3: *Literatura i język*, s. 23–34. Niestety ostatnie wydanie *Rozmowy o elekcji* [...], wstęp D. Pietrzyk-Reeves, przypisy A. Kuczkiewicz-Fraś (Kraków 2011) nie uwzględnia ustaleń A. Sitkowej.

4 J.A. Załuski, *Specyfikacya VI. Lukubraczy w Druku będących Łukasza Górnickiego...*, [w:] Ł. Górnicki, *Dzieie W Koronie Polskiej za Zygmunta I. y Zygmunta II. Augusta, Aż do śmierci Jego, ... Przez JMci Pána Łukasza Gornickiego ... A teraz nowo wydane Przez J. Z. R. K.*, Warszawa 1750, k. a, v.

5 J.Ż. Lichański, *Sarmacki Castiglione*, „Przegląd Humanistyczny” 1982, nr 9, s. 112.

6 *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII*, oprac. M. Bohonos, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, poz. 881.

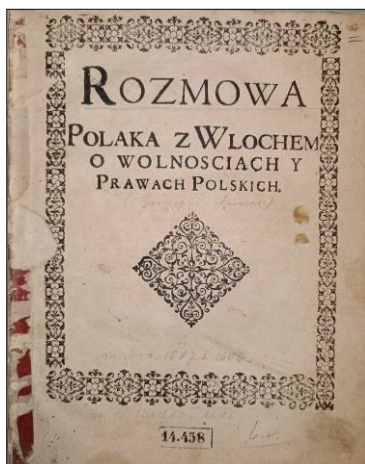
7 Pollak R., *Noty bibliograficzne i edytorskie*, [w:] Ł. Górnicki, *Pisma*. T. 2, oprac. R. Pollak, Warszawa 1961, s. 729. Edycja *Rozmowy* w opracowaniu R. Pollaka łączy w sztuczną całość ele-

mniany J.Z. Lichański: „Górnicki włączył się do powszechnego wtedy nurtu i napisał szybko *Rozmowę Polaka z Włochem*. Utwór ten ogłosił anonimowo w 1587 lub 1588 r.”⁸.

Do odmiennych wniosków prowadzi analiza typograficzna. Przede wszystkim okazuje się, że edycja ta występuje w dwóch wariantach różniących się kartą tytułową.

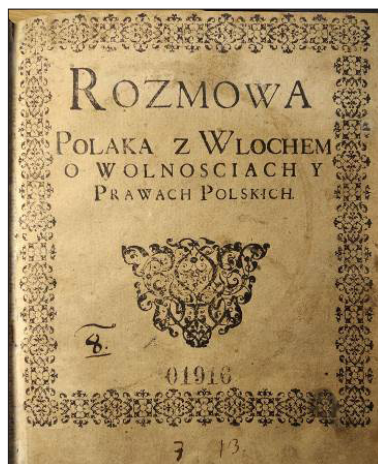
Wariant a, w którym pod tytułem odbito czworoboczną winietkę linearno-florystyczną (fot. 1) znajduje się w bibliotekach: Gdańskiej PAN, Kórnickiej PAN i Ossolineum. Pozostałe biblioteki posiadają wariant b, w którym pod tytułem odbita została trójkątna winietka linearno-florystyczna (fot. 2)⁹, lub wariant nieokreślony (egzemplarze bez karty tytułowej).

Fot. 1. Karta tytułowa: *Rozmowa Polaka z Włochem* (wariant a)



Źródło: Biblioteka Ossolineum

Fot. 2. Karta tytułowa: *Rozmowa Polaka z Włochem* (wariant b)



Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

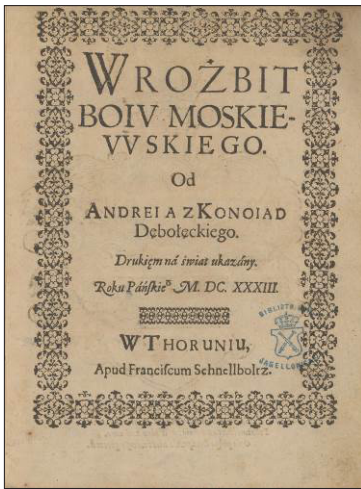
Wszystkie elementy zdobnicze użyte do druku *Rozmowy* znajdujemy w drukach z warsztatu Franciszka Schnellboltza, impresora działającego w latach 1623–1638 w Toruniu. Porównanie kart tytułowych jego druków z lat 1633 i 1634 (fot. 3, 4) z kartą tytułową *Rozmów* nie pozostawia żadnych wątpliwości.

menty wydania anonimowego (tytuł i tekst zasadniczy) oraz wydania synów Górnickiego (dedykacja i przedmowa do czytelnika).

8 J.Z. Lichański, dz. cyt., s. 112.

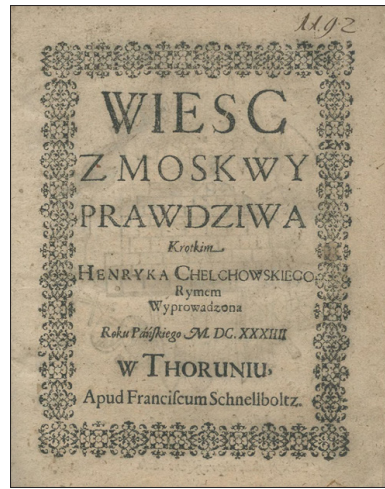
9 Wariant b znajduje się również w Bibliotece Ukrainńskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka we Lwowie.

Fot. 3. Karta tytułowa:
Wróżbit boju moskiewskiego (1633)



Źródło: Biblioteka Jagiellońska

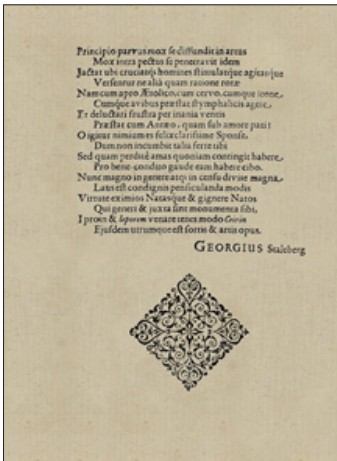
Fot. 4. Karta tytułowa:
Wieść z Moskwy prawdziwa (1634)



Źródło: Biblioteka Kórnicka PAN

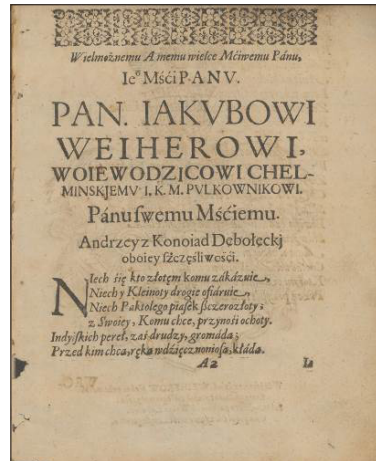
Również winietki ze stron tytułowych obu wariantów i ramki wariantu *a Rozmowy* znajdujemy w innych drukach Schnellboltza (fot. 5a, 5b, 5c).

Fot. 5a. Winiетка (finalik), *Plausus Metricus ... Johannis Mathesii ... et ... Drotheae ... Riedt...*,
Toruń: druk. Franciszek Schnellboltz, 1625,
karta A₆v



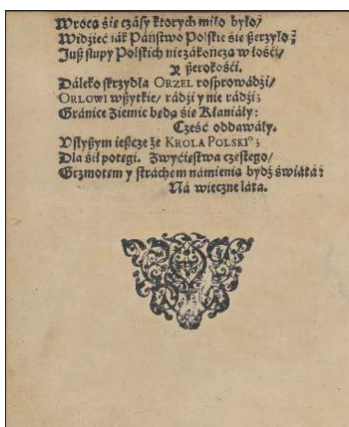
Źródło: Książnica Kopernikańska w Toruniu

Fot. 5b. Listewka,
Wróżbit boju moskiewskiego,
Toruń: druk. Franciszek Schnellboltz, 1633,
karta A₁r



Źródło: Biblioteka Jagiellońska

Fot. 5c. Winiетка (finalik), *Wróżbit boju moskiewskiego*,
Toruń: druk. Franciszek Schnellboltz, 1633, karta C₂v



Źródło: Biblioteka Jagiellońska

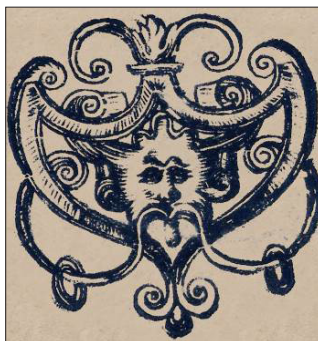
Natomiast charakterystyczną winiетkę, lekko przekrzywiony maszkaron¹⁰, użytą w *Rozmowach* jako finalik (fot. 6a) znajdujemy na stronie tytułowej druku z 1614 r. z warsztatu jednego z poprzedników Schnellboltza – Augustyna Ferbera (fot. 6b). Czyli anonimową *Rozmowę* wydrukowano w Toruniu między 1623 a 1638 rokiem, być może w czasie bezkrólewia 1632 r.

Fot. 6a. Winiетка (finalik), *Rozmowa Polaka z Włochem* (wariant a i b), s. 102.



Źródło: Biblioteka Ossolineum

Fot. 6b. Winiетка, *Nowiny z Poznania*, Toruń: druk. Augustyn Ferber, 1614, karta tytułowa



Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

10 Winiетка ta ma długą historię, znajduje się już w kilku drukach Melchiora Neringa z 1585 r. (*Nowy Testament*, cz. II, finalik), 1586 r. (*Lament Mathki Korony Polskiej o śmierci ... Stephana pierszego... Jana Miączyńskiego*, finalik) i 1587 r. (*Cantional Albo Piesni Duchowne... Piotra Artomiusza*, k. M_v) oraz Andrzeja Koteniusza z 1587 r. (*Epitaphium Stephani I Poloniae Regis* Ulderyka Schobera). Biorąc pod uwagę wyłącznie ten charakterystyczny ozdobnik, można odnieść mylne wrażenie, że wspomniane wydanie *Rozmowy... opublikowano właśnie pod koniec XVI stulecia.*

Plagiat Suskiego (czyli, jak się okazuje, pierwsze wydanie *Rozmowy*) ukazał się wiosną 1616 r., a już jesienią wydrukowano w Krakowie odpowiedź synów Górnickiego, Jana i Łukasza: nieco odmienny tekst *Rozmowy* wydany na podstawie rękopisu, który znajdował się w papierach po ich ojcu. W dedykacji temuż A.K. Ostrogskiemu, któremu dedykował „swoją” *Rozmowę* J. Suski, synowie wyjaśnili, dlaczego sam Górnicki nie oddał dzieła do druku. W skrócie: tekst traktatu przesłał Górnicki „pod rozsądek” kilku osobistościom i choć *Rozmowa*

Pochwalona od Ich Mości była [...]. Lecz iż w niej wszystko się to prawie gani, co u nas ludziom najbardziej smakuje [...] rada Ich Mości była: nie podawać zaraz na świat tego pisma [...]. I tak za radą Ich Mości leżał ten traktat odłogiem lat siła, i leżałby był dłużej, gdyby go był w tych dniach jeden szlachcic z Przemyskiej Ziemi [...] za swój wydrukować nie kazał [...]¹¹.

Wśród osobistości, którym Górnicki przesłał rękopis dzieła, wymienili jego synowie „Ks. Eustachiego Wołowicza [1571/1572–1630], biskupa wilnieńskiego [od 18 V 1616]”¹². Czy był on rzeczywiście jednym z opiniodawców? Jest to raczej nieprawdopodobne – w 1588 r. miał on 16 lub 17 lat i zapewne jeszcze pobierał nauki w kolegium jezuickim w Wilnie. Rzeczywistym adresatem był raczej Ostafi Wołowicz, kanclerz wielki litewski, który świetnie pasuje do innych osobistości wymienionych przez synów Górnickiego: Jana Zamoyskiego, Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła czy Marka Sobieskiego. Co więcej, O. Wołowicz był niegdyś opiekunem prawnym Piotra Wiesiołowskiego (ur. ok. 1548/1550, zm. 1621), którego z Górnickim, mimo różnicy wieku, łączyły przyjacielskie stosunki¹³, a więc Górnicki prawdopodobnie znał kanclerza osobiście. O. Wołowicz „zmarł na drodze [z Sandomierza do Krakowa] jadąc na koronację” Zygmunta III, czyli przed 27 XII 1587 r.¹⁴ Znaczy to, że Górnicki zakończył pracę nad *Rozmową* najpewniej w listopadzie 1587 r.

11 Ł. Górnicki, *Rozmowa O Elekcyey, o Wolności, o Prawie, y obyczaiach Polskich. Pod czas Electey Krolá Iego Mái Zygmunta III czyniona. Łukasza Gornickiego, niegdy Tykoćińskiego y Wasilkowskiego Stárosty. Teraz nowo wydána przez Potomki iego, zá pobudką umknienia Tytułu y własności Authorá prawdziwego*, Kraków 1616, k. A₂v.

12 Tamże.

13 Wiesiołowskiemu dedykował Górnicki wydany w 1589 r. przekład tragedii Seneki *Troas*: „Zacnie urodzonemu Panu, Panu Piotrowi Wiesiołowskiemu, Sekretarzowi Je[g]o Król. M. Panu, i wielkiemu przyjacielowi memu”.

14 T. Wasilewski, *Testament Ostafiego Wołowicza*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1962, t. 7, s. 165–166. Data śmierci Wołowicza budzi pewne kontrowersje. W liście do Krzysztofa Radziwiłła z datą 29 XI 1587 r. Bohdan Sapieha podał datę: „20 dnia novembris w Sędomirzu” (*Archiwum domu Sapiehów*. T. 1, Lwów 1892, nr 34, s. 25). Testament spisany w Sandomierzu przez tegoż Wołowicza nosi jednak datę 1 XII 1587. Sprzeczność tę można wyjaśnić przyjmując, że list K. Radziwiłła datowany był według starego stylu (czyli 9 XII nowego stylu), zaś data śmierci została źle odczytana i właściwą jest 26 XI według starego stylu (czyli 6 XII nowego stylu).

Nasuwa się pytanie, która wersja *Rozmowy*, Suskiego czy synów, jest tekstem pierwotnym. Według R. Pollaka bardziej prawdopodobne wydaje się, że był nim tekst wydany przez Suskiego, a rękopis synów to wersja nieco poprawiona przez Górnickiego po otrzymaniu nieprzychylnych opinii „Ich Mości”, z opublikowania której ostatecznie Górnicki najwyraźniej zrezygnował¹⁵.

Jak już wspomniałem, druk zachowany w Bibliotece KUL, jedyny znany obecnie egzemplarz wydania Suskiego, jest defektem: brakuje w nim karty tytułowej i karty ostatniej (Aa₄). W katalogu Biblioteki KUL jest on opisany pod sztucznym tytułem: *Rozmowa Polaka z Włochem o wolnościach y prawach polskich* (tytuł przejęty z anonimowej edycji *Rozmowy*). A. Sitkowa posługuje się w swym artykule tym tytułem, który na k.)()₂r wymienił w dedykacji do A.K. Ostrońskiego sam Jędrzej Suski: *Rozmowa Włocha z Polakiem, o Wolności, prawach, obyczajach y inszych rzeczach do Polityki należących*. Bezsprzecznie pełny egzemplarz plagiatu mieli w rękach Kasper Niesiecki i J.A. Załuski. Niesiecki zanotował: „Jędrzej Suski w książce swojej, której dał tytuł *Wloch, albo rozmowa Włocha z Polakiem, o swobodach y wolnościach narodu Polskiego* w roku 1606 [sic] wydanej [...]”¹⁶. Zaś Załuski napisał:

Rozmowa o Elekcyi, o wolności, o Prawie y obyczajach Polskich, podczas Elekcyi Zygmunta III. [in] 4. w Krakowie u Jakuba Sibeneychera 1616.

Andrzej Szuski¹⁷ przywłaszczył był sobie tę książkę i pod tytułem *Wloch albo Dyalog*. etc. wydał in 4. w Krakowie 1587. [sic] pag. 181. Z dedykacją księciu Ostrońskiemu: ale że to jest praca Górnickiego, świadczy dedykacja temuż księżęciu przypisana od potomków Górnickiego.

Braun¹⁸, pag. 116. wspomina tę książkę *anonyme*, ani Górnickiego, ani Suskiego (plagiarii) imię przywodząc¹⁹.

Można więc sądzić, że to zapis podany przez Niesieckiego – *Wloch, albo rozmowa Włocha z Polakiem, o swobodach y wolnościach narodu Polskiego* – jest właściwym tytułem wydania Suskiego. Być może na jego stronie tytułowej widniało też nazwisko samego Suskiego, prawie na pewno oznaczone było natomiast miejsce druku – Kraków (por. nota J.A. Załuskiego). Błąd Niesieckiego w oznaczeniu roku wydania to zapewne omyłka drukarska. Rok 1587 podany przez J.A. Załuskiego to data wysnuta z tytułu edycji synów Górnickiego

15 R. Pollak, *Wstęp*, [w:] Ł. Górnicki, *Pisma*. T. 1, oprac. R. Pollak, Warszawa 1961, s. 33–34. Tu również bliżej o różnicach między obu wydaniem.

16 K. Niesiecki, *Korona Polska* [...]. T. 1, Lwów 1728, s. 384.

17 Tak podpisana jest dedykacja A.K. Ostrońskiemu.

18 D. Braun, *De Scriptorum Poloniae Et Prussiae Historicorum, Politicorum, & Jctorum typis impressorum ac Manuscriptorum In Bibliotheca Brauniana Collectorum, Virtutibus Et Vitiis, Catalogus...*, Coloniae [recte: Elbląg] 1723.

19 J.A. Załuski, *Specyfikacya...*, dz. cyt., k. a₂v–a₃r.

z 1616 r., wzmiankującej elekcję Zygmunta III, co sugeruje zresztą, że na karcie tytułowej pierwszego wydania rok nie był oznaczony. Datę pod dedykacją Adamowi Konstantemu Ostrogskiemu, 21 III 1616, Załuski najwyraźniej przeoczył.

Pod hasłem Górnicki Łukasz w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera znajduje się natomiast następujący opis:

Włoch. To iest trzech dni rozmowa na Elekcyi Krola Zygmunta III, o teyże Elekcyi, o wolności, prawie, obyczaiach, y o innych rzeczach temu przyległych Polaka z Włochem. w 4ce, kart 84.

Katalog Bibl. Krasieńskich podaje: w 4ce, k. 4 i str. 181.

Ossol.²⁰

Zajmijmy się najpierw egzemplarzem z Biblioteki Ossolineum. Wszystko wskazuje na to, że jest to opis defektowego egzemplarza edycji J.A. Załuskiego z 1750 r. (w 4ce, k. 88), pozbawionego arkusza A i opisanego według tytułu nagłówkowego na k. B₁r. Rzeczywiście w zbiorach Ossolineum nadal znajduje się taki egzemplarz (sygn. XVIII-1844-III).

Bardziej skomplikowana jest sprawa z opisem egzemplarza Krasieńskich, najpewniej zniszczonego w r. 1944²¹. Bezsprzecznie była to edycja Suskiego, tylko to wydanie liczy bowiem 181 stron. Ale między opisem egzemplarza Krasieńskich a egzemplarza Biblioteki KUL występują drobne, choć istotne różnice. W opisie przesłanym K. Estreicherowi z Biblioteki Krasieńskich brak miejsca i roku wydania oraz informacji o dedykacji dla A.K. Ostrogskiego. Ponadto właściwy tekst *Rozmowy* poprzedzony jest w egz. Krasieńskich 4 kartami nl., zaś egz. KUL – 7 kartami nl. (co z brakującą kartą tytułową daje 8 kart nl.). Karty ramy wydawniczej egz. KUL to: *Deductio Herbu Pogonia* [k. 3:)(₂r –)(₄v]²², dedykacja A. K. Ostrogskiemu z datą 21 III 1616 i podpisem: Andrzej Szuski z Rodstwa [k. 2:)(₁r –)(₂v], wiersz łaciński *In Opus* [() ₃r], *Do Czytelnika* [() ₃v] i karta czysta [() ₄].

Ale czy rzeczywiście karta tytułowa tego egzemplarza zgadzała się z zapisem tytułu podanym u Estreichera? Po pierwsze tytuł ten nie zgadza się z tytułem przytoczonym przez Niesieckiego, po drugie – jest identyczny z tytułem nagłówkowym z wydania synów Górnickiego z 1616 r., powtórzonym w wydaniu J.A. Załuskiego z 1750 r.

20 K. Estreicher, *Bibliografia polska*. T. 17, Kraków 1899, s. 254.

21 W opisie Estreichera pomimo wzmianki o katalogu Biblioteki Krasieńskich brakuje odpowiedniego bibliotecznego *siglum*. Być może jest to skutek zwykłego niedopatrzania, ale nie można wykluczyć, że wspomniany egzemplarz już wówczas nie był dostępny, a biblioteka dysponowała jedynie zapisem katalogowym.

22 Bliżej o tym tekście, najprawdopodobniej pióra J. Suskiego, zob. J. Jurkiewicz, *Deductio herbu Pogonia – zapomniany zabytek piśmiennictwa historycznego XVII w.*, „Белоруски Гістарычны Зборнік” 2015, t. 44, s. 28–44.

Jak wyjaśnić te różnice? Chyba tylko założeniem, że również egzemplarz Krasińskich nie miał karty tytułowej, a tytuł w opisie był tytułem sztucznym. Z całą pewnością w egzemplarzu tym nie było dedykacji dla A. K. Ostrogskiego z podpisem Suskiego (Szuskiego) i datą 1616 roku. Czyli prawdopodobnie egzemplarz Krasińskich rozpoczynał się tekstem: *Deductio Herbu Pogonia*, podobnie jak egzemplarz z Biblioteki KUL.

Zrekonstruowana chronologia staropolskich wydań *Rozmowy Polaka z Włochem* Łukasza Górnickiego

1. [*Włoch, albo rozmowa Włocha z Polakiem, o swobodach y wolnościach narodu Polskiego*], Kraków: b. r. (po 21 III 1616), 4°, k. nl. 8, s. 181 (i. e. 191=k. 96).
Plagiat Jędrzeja Suskiego. Tytuł zrekonstruowany na podstawie opisu K. Niesieckiego.
2. *Rozmowa O Elekcyey, o Wolności, o Prawie, y obyczaiach Polskich. Pod czas Electiey Krolá Iego Mći Zygmuntá III czyniona. Łukasza Gornickiego, niegdy Tykoćńskiego y Wasilkowskiego Starosty. Teraz nowo wydána przez Potomki iego, zá pobudką umknienia Tytułu y własności Authorá prawdziwego*, Kraków: druk. Dziedzice Jakuba Siebeneichera, 1616 (po 20 VIII), 4°, k. nl. 79.
Wydanie synów Ł. Górnickiego: Jana i Łukasza.
3. *Rozmowa Polaka z Włochem [sic] O Wolnościach Y Prawach Polskich*, b. m. i r. (Toruń: druk. Franciszek Schnellboltz, 1632?), 4°, k. nl. 1, s. 102 (wariant a i b).
Anonimowy przedruk wydania J. Suskiego.
4. *Rozmowa O elekcyi, o Wolności, o Prawie, y obyczaiach polskich. Podczas Elekcyi Krola Jego Mći Zygmunta III. czyniona. Pisana Przez Łukasza Gornickiego, niegdy Tykocińskiego y Wasilkowskiego Starosty. Teraz nowo wydana y w stylu Staro-Polskim nieco poprawiona przez J. Z. R. K.*, Warszawa: Druk. Pijarów, b. r. (1750), 4°, k. nl. 88.
Wydanie J.A. Załuskiego – przedruk edycji synów Górnickiego.

Bibliografia

- Estreicher K. st., *Bibliografia polska*. T. 17, Kraków 1899.
- Jurkiewicz J., *Deductio herbu Pogonia – zapomniany zabytek piśmiennictwa historycznego XVII w.*, „Белоруски Гістарычны Зборнік” 2015, t. 44, s. 28–44.
- Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI*, oprac. M. Bohonos, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Kusznierewicz-Mikś M., *Suski Jędrzej h. Lubicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 46, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 57–58.

- Lichański J.Z., *Sarmacki Castiglione*, „Przegląd Humanistyczny” 1982, nr 9, s. 99–117.
- Niesiecki K., *Korona Polska* [...]. T. 1, Lwów 1728.
- Pietrzyk-Reeves D., *Wstęp*, [w:] Górnicki Ł., *Droga do zupełnej wolności / Rozmowa o elekcji wolności, prawie i obyczajach polskich*, wstęp D. Pietrzyk-Reeves, przypisy A. Kuczkiewicz-Fraś, Kraków 2011, s. VII–XXXVI.
- Pollak R., *Noty bibliograficzne i edytorskie*, [w:] Ł. Górnicki, *Pisma*. T. 2, oprac. R. Pollak, Warszawa 1961, s. 721–731.
- Pollak R., *Wstęp*, [w:] Górnicki Ł., *Pisma*. T. 1, oprac. R. Pollak, Warszawa 1961, s. 5–45.
- Sitkova A., *Wokół listów dedykacyjnych w edycjach Rozmowy Polaka z Włochem Łukasza Górnickiego z 1616 roku*, „Rocznik Przemyski” 2008, t. 44, z. 3: *Literatura i język*, s. 23–34.
- Wasilewski T., *Testament Ostafiego Wołłowicza*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1962, t. 7, s. 165–173.
- Załuski J.A., *Specyfikacya VI. Lukubraczy w Druku będących Łukasza Górnickiego Starosty Tykocińskiego y Waśilkowskiego Wyjęta ex Cathalogo Scriptorum Polonorum Josephi Załuski Ref. Regni*, [w:] Ł. Górnicki, *Dzieie W Koronie Polskiej za Zygmunta I. y Zygmunta II. Augusta, Aż do śmierci Jego, ... Przez JMci Pána Łukasza Gornickiego ... A teraz nowo wydane Przez J. Z. R. K.*, Warszawa 1750, k. a₂v–a₃r.